

– alkalmi helyváltoztatásait, „kihelyezéseit” tekinti át. A Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin esküvőjére készült asztali díszekről fennmaradt összeírás elemzése lehetőséget ad egy magyar és egy német szakács versengése során használt képi motívumok összevetésére; a késmárki várkastély falfestményén ábrázolt jelenetnek *Az aranyszámárta* való utalásként történő értelmezése az épített Thököly István klasszikus műveltségére vet fényt; Rákóczi rodostói udvarának Mikes által leírt vallásosága mögött a volt fejedelem udvarképe tapintható ki, még ha az erre vonatkozó források csak áttételesen teszik is lehetővé a rekonstrukciót.

A válogatott tanulmányok kötet az a folyamatot dokumentálja, ahogy Szabó Péter eddigi pályáján hozzájárult a kora újkorra szakosodott történetírás új szempontokkal és témákkal való felfrissítéséhez. A politika-, illetve a társadalom- és kultúrtörténet szokványos szembeállításán túllépve úgy tartott ki a politikai hatalom – vagy tekintély – elemzésénél, hogy az abban rejlő kultúrtörténeti lehetőségeket a reprezentációra összpontosítva aknáztta ki. 1989-ben, *A végtisztségben* a temetések összetett témáján belül még a látványra kívánta korlátozni vizsgálódását, ám megközelítése kimondva-kimondatlanul már ekkor is interdiszciplináris volt, hisz a látványtól elválaszthatatlan szertartások elemzését is elvégezte. Új kötet rövid bevezetőjében annyit mond tanulmányainak módszertani hovatarozásáról, hogy „az interdiszciplináris szemlélet jegyében” írta őket. Míg az „interdiszciplinaritás” más szövegek környezetekben sokszor nem több egyszerű szlogennél, és a XXI. század elején mintha kiüresedőben lenne ez a túl gyakori kifejezés, addig a kora újkori magyar történelem kutatásában nagyon is egymásra utalt (és egymásra találó) diszciplinák szempontjainak ötvözése valóban megtörténik Szabó Péter történelmi praxisában, köszönhetően felkészültségének, érzékenységének, elemzési horizontjainak. Elég csak a történelmi antropológia szemléletének alkalmazására utalni, mely már *A végtisztség* látványra, jelvényhasználatra, ceremóniára korlátozódó világában is jelen volt, e tanulmány-

kötet színesedő tematikájában pedig még nagyobb teret nyer. A kötetben Szabó Péter elméleti szinten nem fejt ki, hogy a maga anyagával és kérdésfeltevéseivel hogyan dolgozik a diszciplinák közelítésén – munkamódszere inkább működés közben figyelhető meg –, de az érintett diszciplinák művelői számára bizonyára hasznos lenne, ha egy későbbi alkalommal megosztaná velük, miként értelmezi a több tudományág érdeklődésének metszéspontjában álló és nála is rendszeresen visszatérő alapfogalmakat – a szimbólumot, a ritust, a mítoszt vagy épp a kultuszt –, s hogyan kapcsolja őket a kora újkori forrásokban felbukkanó jelenségekhez, miként kezeli őket saját történelmi tapasztalatában és gyakorlatában.

**ERDŐSI PÉTER**

## Péter Katalin: Házasság a régi Magyarországon (16–17. század)

*L'Harmattan, Budapest, 2008. 168 old., 2000 Ft (Műltidéző-zsebkönyvtár)*

A könyvben tárgyalt történet Philippe Arièsszel kezdődött 1960-ban, aki szerint a premodern családok kizárólag „erkölcsi és társadalmi egységek” voltak, és így teljességgel hiányzott mindennapjaikból az érzelem. A gyermekek és a házastársak kapcsolatai a XVII. századig roppant felszínesek maradtak, nem tudott tehát kialakulni a szoros rokonsági és szomszédági kötelékek és szociabilitás keretei között valamiféle meghitt és intim családi otthon (*L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Librairie Plon, Paris, 1960). Hasonló következtetésre jutott a hatvanas években a kvantitatív módszert alkalmazó történelmi demográfia is, és csupán az átalakulás ideje és helyszíne módosult értelmezésükben. John Hajnal szerint a reformációt megelőzően a házastársak és a szülők a magas halandóság miatt féltükben, tehát önvédelemből nem fektettek túl sokat érzelmi kapcsolataikba; a szerető család azonban

ezt követően is Nyugat-Európában alakult ki csupán, mintegy a kapitalizmussal párhuzamosan (*European Marriage Patterns in Perspective*. In: D. V. Glass – D. E. C. Eversley [eds.]: *Population in History*. Chicago, Chicago University Press, 1965. 101–143. old.). Lawrence Stone volt a harmadik, aki évtizedekig meghatározta a családról és a házasságról való történelmi gondolkodást. Angol viszonylatban állította fel kristálytisztá fejlődéselvű modelljét az érzelmi alapú család és házasság kialakulásáról, amely a XV–XVI. századi zsarnok férjek uralmától a XVIII. században az egyenlőségen és kölcsönösségen alapuló meghitt társkapcsolatig ivelt (*The Family, Sex, and Marriage in England, 1500-1800*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1977.).

Az Ariès által még kételyekkel telve megfogalmazott, a Hajnal tollán már európai dimenziókba emelt, majd pedig Stone által kiértelmezések szabták meg az 1970-es évek társadalomtörténelmi fordulata utáni évtizedek történetírói diskurzusát és vitáit: többnyire a mondott téziseket vitatták vagy argumentálták. A házasságról folyó történelmi diskurzust a források jellegzetességei is erősen befolyásolták. A késő középkorban a házasságról indirekt módon a munkához kapcsolódó források szólnak. Konszenzus alakult ki abban a kérdésben, hogy a korabeli háztartások – az elit és az alsóbb társadalmi csoportok körében egyaránt – hatékonyan működtek a férj és a feleség közös vállalkozásaként. A városi nők függetlenségét növelte a pestisjárványok okozta munkaerőhiány és a háztartáson kívüli munka lehetősége. Abban már megoszlottak a vélemények, hogy miként befolyásolta mindez a házasságon belüli szerepeket és hatalmi relációkat. Az egyik nézet képviselői a házastársak közötti gyakorlatias, magában a városi jogban is testet öltő egyenlőség mellett érveltek. A nők késő középkori aranykorát – a XVI. század gazdasági és vallási változásai nyomán – ismételt elnyomásuk követte (S. H. Rigby: *Gendering the Black Death: Women in Later Medieval England*. *Gender and History*, 3 [2000], 12. szám, 745–754. old.; M. E. Wiesner: *Working Women in Renaissance Germany*. Rutgers Univer-

sity Press, New Brunswick, 1986.). A másik nézet szószólói ugyanakkor azt hangsúlyozták, hogy a nők változatlan jogi és társadalmi alávétettségét belépésük a munkaerőpiacra sem enyhítette érezhető módon (Mavis E. Mate: *Women in Medieval English Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. 96–100. old.).

A kora újkori kutatások által kiváltott vita a házastársi szerepekről és a hatalom megosztásáról hamar visszatalált az érzelmek világához. Azok, akik az e korból nagy mennyiségben fennmaradt személyes forrásokkal (levelek, naplók és visszaemlékezések) dolgoztak, hevesen vitatták az Ariès–Hajnal–Stone tézist; a gazdag házassági tanácsadási irodalom által sugallt patriarchális kép mögött ugyanis a mindennapokban a házastársak közötti szeretetteljes, baráti, egymást támogató kapcsolat megannyi gesztusát vélték felfedezni. A kutatók azon csoportja azonban, amely a házasság érvényessége, illetve a kora újkorban egyre gyakoribbá váló felbontása (egészen pontosan a házasság érvénytelenítése vagy a felek elválasztása) ügyében folyó perek anyagait kutatták, ennél jóval sötétebb képet festett a korabeli családi életéről. A szétválasztási perek ugyanis elsősorban a férjek erőszakos viselkedéséből vagy a feleségek házasságtöréséből keletkeztek. Ez oda vezetett, hogy sok szó esett – elsősorban az alacsonyabb státusú rétegek családi életének a mindennapjairól szóló munkákban – a feleség veréséről és a házasságon kívüli szexualitásról (Laura Gowing: *Domestic Dangers. Women, Words and Sex in Early Modern London*. Oxford University Press, Oxford, 1996.). A rágalmozási peranyagokat vizsgálva úgyszintén a társadalmi nemeket egymással szembeállító kettős mérce működését, a női becsületnek a szexuális magatartás korlátozására épülő mechanizmusát lehetett közelebről megfigyelni. A források által így módon már a témájukban is meghatározott történeti elbeszélések így előkelő „boldog” házaspárokat, és „ellenségeskedő”, egyszerű sorsú férfiakat és nőket ábrázoltak. Mivel az utóbbiak esetében személyes források elvértve akadnak csupán, harmóniában eltöltött hétköznapjaikról nincs

kézzelfogható történeti tudásunk. A házasság megkötése és felbomlása ezért sokkal jobban dokumentált, mint maga a prózai házaselet. A kétkezi munkából élő szegények – az egyik legújabb munka szerzője szerint – főleg anyagi számítások, s nem személyes vonzalom alapján választottak maguknak párt (Diana O’Hara: *Courtship and Constraint: Rethinking the Making of Marriage in Tudor England*. Manchester University Press, Manchester, 2000.). Újra megkérdőjeleződött tehát a társadalom széles rétegei körében korábban már kimutatott, érzelmi alapokon álló házasság történelmi léte.

Az amúgy sokrétű historiográfiai képet leegyszerűsítve kijelenthetjük, a témával foglalkozó kutatók két kategóriája ismert. Egyrészt vannak a pesszimisták, akik úgy vélik, hogy a nők és férfiak, illetve a házastársak tapasztalatai és a státusuk a szembenálláson és a különbségeken, magyarán a „férfiuralmon” alapult. Az optimisták szerint – a kutatott korszaktól és forrásoktól szinte függetlenül – a partnerség és a hasonlóságok domináltak a valamikori házasságokban. Péter Katalin az utóbbiak táborába tartozik. Az imént ismertetett szakirodalom beható ismerete mondatja a szerzővel, hogy a feleség verése nálunk kivételes gyakorlat volt, amit nem is tekintettek természetesnek vagy elfogadhatónak. Péter Katalin túllép a házasságtörténeti diskurzus meddő gondolati dilemmáin, és ez minősíti történetírói teljesítményét.

Az egyik, manapság már egyre inkább magától értetődő, fontos felismerés, hogy lejárt a nagy magyarázó sémák kora, és a helyükön új keletkezett: a társadalomtörténet interpretációs keretei ma roppant hiányosak. A házasság kapcsán még a szerelmet sem tudják a történészek definiálni. Ezért állítja Péter Katalin a könyv elején, hogy „úgy járkálok a történelemben, és úgy mondok régi emberekről véleményyt, ahogyan a mindennapokban szoktam”. A múlt megismerése során eszerint a mindennapi tapasztalatok vezetnek a szerzőt, amikor a témáról megnyilatkozik többségétől eltérően nőként és Kelet-Európából szólal meg. A női nézőpontot, a vele összefonódó érzékenységet fe-

jezi ki a bevezető, ahol a csecsemő-pelenkázással kapcsolatos személyes reflexiók olvashatók. Kelet-európai nézőpontjából fakadóan pedig Péter határozottan elutasítja a családtörténet általa evolucionistaként emlegetett történetelméletét. Az „utolérés elméletével” így a globális nézőpontot szegezi szembe, és ennek jegyében beszél a házasságnak mind a téren, mind az időn átívelő azonosságairól, illetve a kultúrák közötti különbségeiről. Ebből a tágas, Dél-Afrikától Kináig ívelő térből, valamint az ókortól napjainkig húzódó időből érkezik meg végül a XV–XVII. századi királyi Magyarországra, ahol és amikor már létrejött az örökös jobbágyság, az arisztokrácia körében pedig kialakult a főrendiség.

Nem kellően indokolja ugyanakkor Péter, miért éppen ezt a két csoportot teszi meg a történet főszereplőivé (37. old.). Az ugyanis nem kielégítő érv, hogy csupán itt történtek fontos változások, hiszen a polgárság és a nemesség szintén jelentősen átalakult ebben az időben. Miért nem mondja meg nyíltan, hogy őt egész egyszerűen ezek a társadalmi csoportok érdeklik, amikor a magánélet historikumát tárja fel? Hozzátehetjük, a jelzett társadalomtörténeti irányvétel a könyv egyik nagy szemléleti újításának a forrása. A parasztság és az arisztokrácia életét ugyanis két külön kultúra megnyilvánulásaként, és ennek megfelelően külön monográfiákban szokták tárgyalni. Péter ezzel szemben az elit kultúra legmagasabb státusú képviselőinek, az „előkelőknek”, valamint a népi kultúra legalsó státusú képviselőinek, az „egyszerű embereknek” a közös tapasztalataira, magatartásformáira és felfogásbeli azonosságaira hívja fel a figyelmünket. Kétségtávolul izgalmas az úr és a paraszt közt megvont megannyi párhuzam, mint például Illésházy István, a XVII. század sikeres főrangú politikusa és az urbáriumból előbukkanó jobbágy, Pap Mihály párhuzamos esete: férjként mindketten maguk költöztek előkelőbb, vagyonszámba felérésükhöz (47. old.).

Az antropológiai látásmód lehetővé teszi, hogy Péter Katalin túllépjen a házasságot illető történészdiskurzus szokásos dilemmáin, és így módon természetesnek, a korszakra nézve jel-

legzetesnek tekinthesse mind az egyéni vonzalmon alapuló, mind pedig a kifejezetten a társadalmi előmenetelt szolgáló érdekházasságot. S reflektál ugyan Bronislaw Malinowski, Margaret Mead vagy Clifford Geertz munkáira, főként mégis a tekintélyes hazai tudományos elődökkel (Ac nádor Ignáccal, Makkai Lászlóval) tart: „valami olyasmire törekszem, amit ők valósítottak meg” (14. old.).

A szerző gondolatmenetének másik meghatározó eleme maguk a források és a forráshasználat. A forráshelyzet hazai sajátossága, hogy a szentszék előtt lefolytatott házassági perek, melyeket a téma történetészei máshol előnyben szoktak részesíteni, mind a mai napig titkosítottak! Az összefüggő forráskorpusz hiányából adódó helyzetet sikerül azonban legyűrni azáltal, hogy Péter nagyon sokféle forrástípussal dolgozik, kezdve a személyes gyerekkori emlékek történeti nyomaival, a Balassi-versekkel, a törvényekkel, az egyházlátogatási jegyzőkönyvekkel és folytatva a magánlevelekkel, a boszorkányperekkel, el egészen az urbáriumokig. Ráadásul szinte minden történelmi nyomból képes valamilyen házasságra vonatkozatható adatot előállítani. Így például a jobbágyok házassági szabadságának gyakorlatára nézve – bonyolult, de logikus gondolatmenet útján – más vidékekre hozzáférhető adatokból és más módon ügyeket szankcionáló törvényszövegekből következtet.

Mivel a kitarató aprómunkával egybegyűjtött sokféle adatból rekonstruálja a házasság korabeli intézményét, nem esik bele abba a csapdába, amelybe a normaszegési és fegyelmezési eljárások során keletkező történelmi forrásokra alapozott történetírói elbeszélések szerzői szoktak beleesni. Nem a kivételes magatartásformák, hanem a bevett, a mindennapos társadalmi gyakorlatok kerülnek ugyanis ezáltal a történet fókuszpontjába. Péter Katalint a házassodás és a házasság mindennapi szokásai, a múlt embereinek a hozzájuk fűződő elvárásai és attitűdjei érdeklik elsősorban; hiányérzetünk ellenére ezért is tekinthető teljesen következetesnek, amikor figyelmen kívül hagyja a család- és házasságtörténeti munkák olyan sikertémáit, mint amilyen a házasságtörés vagy éppen a

válás. Az utóbbiakat kivételes társadalmi gyakorlatnak tekinti, amelyek szemben állnak a hétköznapi – csendes és éppen ezért nem is igen látható – boldog házasságokkal. Ez okból kap nála nagy teret a szerelem témája, mert őszintén úgy gondolja, hogy a korabeli házasságok egy része, az arisztokrácia és a jobbágyok soraiban egyaránt, ezen alapult. Munkájának ez az egyik legfontosabb állítása. Felvethető azonban, hogy mennyiben jogos a szerelem mai, a romantika korához köthető fogalmának a XVI–XVII. századra való visszavetítése. A szerző erre is gondolva leszögezi: szerelmen azt a társadalmi gyakorlatot érti, amikor két ember a saját elhatározásából közös családot igyekszik alapítani, és ezt véghez is viszi (20. old.).

Így jutunk el végül Péter házasságfogalmának a következő lényeges eleméhez, amit legszívesebben a cselekvők perspektívájának neveznék. A történeti elbeszélést ez esetben döntő mértékben a korabeli cselekvők tapasztalati horizontja szabja meg. Ami feleslegessé teszi például a korabeli házasságról vagy eljegyzésről szóló teológiai koncepciók (mások által részletesen tárgyalt) kérdésének az itteni taglalását. Nem ez, hanem sokkal inkább a hatóságok által szabályokba öntött normarendszer érintette közelről az emberek mindennapi életét. E hatás módozatáról többféle felfogás is van forgalomban. Péter Katalin szerint a normák a társadalmi gyakorlatban gyökereznek, és nem fordítva áll a dolog. Ezzel kapcsolatos gondolatmenetét úgy kezdi, hogy kijelenti: a korabeli Magyarországon szokás szerint mindenki megházasodott. S majd csak ezt követően mutatja be tömören az egyházi és állami szabályozást. Ez az oka annak, hogy nagy hangsúllyal szól a házasságkötés rítusáról. Jóllehet az e rítust szabályozó elvek felekezetenként eltérőek voltak, a rítus mint olyan a felekezeteken átívelően mindenki számára fontos, egyetemlegesen érvényes tapasztalat volt.

Sok történész ábrázolja a házasság történetét George Duby nyomán (lásd *A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban*. Gondolat, Bp., 1987.) az egyházi normák (például a felbonthatatlanság, az exogámia), valamint a társa-

dalmi gyakorlat (a válás, az endogámia) merev szembenállásaként. E dualizmus sematikus átvétele helyett Péter a kettő azonosságáról (házassodási életkor, a szülői beegyezés elvárása), valamint a törvényes utódok biztosítása érdekében az emberek ésszerű alkalmazkodásáról (a rokonsági tilalmakról), s nem utolsósorban a normák semmibeveteléről, az „engedelmesség mímeléséről” (71. old.) beszél inkább. A korabeli cselekvőket ilyenformán tehát a történelmi ágens szerepében látatja.

Hasonlóan képzelem el magam is a társadalom akkori működését, ugyanakkor másképp látom a rokonok közötti házasság tiltásának a kérdését, valamint ennek a tényleges múltbeli gyakorlatát.

Péter Katalin világos és logikus gondolatmenetében abból indul ki, hogy jól működött Magyarországon a házassági piac, tehát mindenki megházasodott. Ez hazai sajátosság, hiszen más országok kutatói rendszerint azt állapítják meg, hogy sokaknak, mindenekelőtt a legszegényebbeknek nem adódott lehetőségük a házasságra. A hatósági szabályozást tekintve leírja, hogy az egyházi tiltás – a protestánsoknál és a katolikusoknál egyaránt – negyedízig terjedt. Ez a távolabbi rokonságra is vonatkozó, nagyon kiterjesztett tiltás volt, ennek ellenére az állam külön is szigorúan betartatta: 1462-ben mint felségservést iktatták az ilyen házasságkötést törvénybe, amelynek a megszegése fő- és jószágvesztéssel járt együtt. Az emberek, véli Péter, értelmesen cselekedtek, feleslegesen nem kockáztatták a házasságuk, s vele gyermekeik öröklésének a biztonságát; célszerűen jártak el tehát, ha betartották a rokonsági tiltásokat.

Ezt követően demográfiai érveléssel operál: kideríti, hogy a kis falvakban (itt élt a társadalom nagy többsége) nem működhetett házassági piac, hiszen elképzelhetetlen volt nem rokon házastársat találni a néhány fős helyi kortárscsoporthoz. Nagy terjedelmet szentel annak megvilágítására, miként oldották meg az emberek ezt a szorító helyzetet: milyen szokások és intézmények tették lehetővé az egyéni vonzalom alapján házassodó jobbágy és arisztokrata fiataloknak, hogy meg-

is egymásra találjanak. Bemutatja tehát a munka és az ünnepek férfiak és nők által megosztott terét és idejét, az utóbbi sajátos ritmusát, rekonstruálja a paraszt fiatalok ismerkedését szolgáló alkalmakat (fonó) és a hozzájuk kötődő társadalmi szokásokat (karnevál), a társasági élet formáit (vendégszolgálat, lakodalmak), érinti a „rokonok kommandálásának” a szokását. Mindez azt eredményezte végül, hogy mindenki ismert mindenkit, és mód nyílt a „kivülről házasságra”.

A mondottakkal teljesen egyetértek, megemlítenék azonban néhány érvet a rokonok közötti házasság, a korban széles körben elfogadott társadalmi gyakorlat ezen alternatívájának létezése mellett is. Figyelemre méltó, milyen rendszeresen ismétlődnek a rokonok házasságkötését megbélyegző törvények (1462, 1495, 1514), ami azt sugallja, hogy sokan cselekedtek a törvény elvárásaival ellentétes módon. A rokonság széles köreire kiterjesztett hatósági tiltás azért is érthetetlen, hiszen az olyan távoli rokonok, mint a harmadfokú unokatestvérek házassága, nem sérített társadalmi tabut. A XV–XVI. századi zsinati határozatok mind arra utalnak, hogy a kor emberei, sőt maguk a papok is csak nagy nehezen követték (számolták ki) a tiltott leszármazási (rokonsági) fokokat. Márpedig ha az emberek célszerűen viselkedtek, és a mindenáron való házasság gyakorlata volt náluk szokásban – amit Péter Katalin sokoldalúan be is bizonyít –, akkor leginkább az tűnt értelmes cselekvésnek, ha mimelik az engedelmességet. Annál inkább így volt, mert az egyházi diszpenzáció megszerzésének viszonylag rutinszerű útja jó alkalmat nyújtott milderre már a középkortól kezdve.

Ha közelebbi vizsgálatnak vetjük alá a Rómába beadott kérelmekre a XV–XVI. században kibocsátott pápai diszpenzációkat, látjuk: az egyszerű emberek és az előkelők egyaránt elsősorban a másod- és harmadfokú unokatestvérrel kötött házassághoz, illetve a sógorság olyan eseteire nézve kértek egyházi felmentést előre vagy utólag, amikor a férj vagy a feleség egymást követő házastársai unokatestvéri, unokahúgi, valamint testvéri kötelékben álltak egymással. A kérel-

mekből ismert esetek tényleges száma (évente mindössze egy-két eset) nem túl nagy. Az azonban, hogy az illetők – gyermekeik törvényesítése és zavarmentes öröklése végett – évtizedekig tartó békés együttélés után legalizálták csupán házasságukat, figyelemre méltó körülmény. Azt bizonyítja, hogy a tiltott, távoli rokonsági-sógorsági kötelékben állók házassági együttélése a korban nem számított zavaró jelenségnek. Az egyházi források mellett a nemesség és az arisztokrácia rokonházasságairól további források keletkeztek a barokk állam ezt illető ellenőrző szerepe következtében. A XVII. században ugyanis már csak a király legalizálhatta a szabálytalan nemesi-arisztokrata házasságot, a királyi kegy gyakorlásának pedig a katolikus egyházfő engedélye volt az előfeltétele.

Az egyszerű emberek és előkelők éppúgy egybekeltek szerelemből idegenekkel, mint ahogyan – praktikus, vagy érzelmi alapon – az unokatestvérükkel és a sógorukkal házasodtak alkalomadtán. Mindez egy bizonyos tekintetben Péter Katalin gondolatmenetét erősíti, nevezetesen azt, hogy az urak és a parasztok házassági szokásai, a házasságról táplált felfogások érdemben nem különbözött egymástól. A mindenkivel elvárt, sőt a sokszori házasság gyakorlata, továbbá a rokonok és a barátok közvetítő szerepe a párkeresés, valamint a konfliktusok elsimitása során mindkét közegben bevett gyakorlat volt; ugyanakkor sehol sem számított természetes dolognak a goromba vagy nemtörődöm házastársi magatartás, a rossz házasság. Különbség legföljebb két területen mutatkozott.

Az egyik a párválasztási szokások kérdése. A parasztnál a közös munka és szórakozás játszott nagyobb szerepet a férfi és a nő közötti érintkezésben, ez segítette hozzá őket az első házassághoz. A másik a lakóter jellemzőiben mutatkozó nagy különbség, ami élesen elválasztotta egymástól az urat és a parasztot. A kortársak tapasztalatában a tér tágassága és szűkössége bizonyára nem számított azonban oly mértékben, mint ahogyan ma gondolnánk. A piciny kunyhók és falusi házak lakói ugyanis a munka és a szabadidő óráit többnyire

nem a fedett lakóterben szorongva, hanem kint a szabadban, a kertben, a földeken, a piacon töltötték el. A korabeli ábrázolások szokásos helyszíne is zömmel a szabad tér, szemben az arisztokrataportrék zárt terével.

A könyv bevezetőjében Péter Katalin vázolja a házasságkötés mai trendjeit, és kitér az azt illető diskurzusokra: így érinti a törvényes házasság feltételeit, a házasságok feltűnő visszaszorulását a házasságon kívüli együttélések rovására, a melegek házasságáról folytatott jelenbeli vitákat. Mindezeknek azonban szerinte megfoghatatlanok a XVI–XVII. századra visszanyúló előzményei. Én ellenben úgy látom, hogy nagyjából ugyanezekhez a kérdésekhez, nevezetesen a házasság társadalmi és hatósági elismeretetéséhez kötődött a XVI. században az úgynevezett klandesztin házasságokról kirobbant európai vita, amely egyházfők, királyok, humanisták és egyházreformátorok között folyt. E diskurzus tárgyalása, a vita hazai lecsapódásának, az irodalomban és a többi műfajban történő megragadása hasznos bevezetőül szolgálhatott volna a társadalmi szokások és felfogások későbbi beható vizsgálatához. Ez azonban, sajnos, elmaradt.

Péter Katalin mindig reflektál a forrásaira, sőt olykor elbeszélése főszereplőivé is megteszi őket, különösen fájó tehát, hogy nincsenek a könyvben lábjegyzetek; ez a népszerűsítő történelemről vallott kiadói elképzelést tükrözi. A szakmai befogadást nagyban megkönnyítő végjegyzetek azonban, megítélesem szerint, nem zavarták volna a laikus olvasót. A roppant nagy gonddal összeválogatott és a szöveggel gyakran szoros kapcsolatban álló képek silány technikai minőségét is kifogásolhatjuk. A szerző egyéni hangja, a játékos önreflexió és az olvasóval folytatott nyílt kommunikáció élvezetes olvasmányává avatja a kötetet. Péter Katalin a múltbeli érzelmek középpontjába helyező munkájával feladta a leckét mindazoknak, akik a kora újkori magyarországi házasságok egyéb aspektusairól, például az anyagi és a hatalmi relációkról írnak majd.